

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ
ՀԱՅԵՐԸ ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ՎԱՐԴԱՆ ԳԵՌԳ

Կենսագրական. — Կորկիւռայի հեշտաւէտ
կղզին — այժմ Գորգիւ կոչուած — Հայ մը տե-
սած է իր եպիսկոպոսական զահուն վրայ .
Վարդան Գեորգը :

Հայերը աւելի թեկնածունք ունեցած են Բիւզանդիոնի
քաղաքական իշխանութեան մէջ՝ քան եկեղեցականին. պատ-
ճառը բացայայտ է. — կրօնական խտրութիւնը :

Առաջին անգամ է դարուն Կ. Պօլիս հայ պատրիարկ մը կ'ունենայ .

Արշակը, (404 յունիս 26-405 նոյեմբեր). օծտուած անձնաւորութիւն՝ բայց յաջորդ

ՆՈՅՆՄԵՐԵՐ - ԹԻԻ ԺԲ. 1908

31

մակերերանի՝ աննշան համարուեցաւ, Ձով տխորդոսն ստանալով իր անարիւն քարոզ- ներուն համար:

Թեոփիլակոսոս (933 փետր. — 956 փետր.), Վասիլ Արշակունւոյ ցեղէն՝ միայն դիւանագիտական նպատակներու համար պատրիարքական զահր հրաւիրուեցաւ, իր ընտրութեան պատճառը լաւ ըմբռնած, sportի սիրահար, պալատականի կեանք անցուց. եկեղեցին ջանաց աշխարհական- նացնել, և՛ ըստ Կեղդեհոսի վկայութեան՝ հոն պարբ ներմուծեց, հաւատացեալները աւելի ևս ձգելու պատրուակով:

Միքայէլ Գորգէն (1134-1143) վեր- ջինն է իր ազգայիններէն՝ Կ. Պօլսոյ եկե- ղեցական զահուն վրայ:

Բիւզանդիոնի հայ իշխանազուններու այս դասակարգէն է Վարդան Գեորգը: Յունացած կը թուի դաւանանքով և զգաց- մամբ: Երանթ չէ՝ թէ կղզւոյն մէջ հաս- տատուած հայ գաղթականութեան մը կը պատկանէր ան, թէ միայն իբր հովիւ ապրեցաւ հոն:

Վարդանի երկասիրութիւնը. — Գոր- ֆուի եպիսկոպոսն միակ գրութիւն մ'հա- սած է մեզ. Նամակ տա Գերմանոսս պատ- րիարք:

Այս անուամբ երեք հայրապետ ունե- ցած է Բիւզանդիոնը. — 715ին, 1222ին, 1267ին:

Գրութիւնը դեռ անտիպ է. կը գտնուի Codex Baroccianus ձեռագրին մէջ (Թերթ 28-331):

ՎԱՍԻԼ ԱՇԽԱՐՀԱՅԻՏ

Կենսագրական. — Կ'ապրէր Թ. դարու մէջ, Էւբոսպացի գիտնականներէն կը կո-

չուի նա Վասիլ Հայագգի: Լաւագոյն կը համարինք «աշխարհագետ» տխորդոսը յատ- կացնել իրեն՝ իր բազմաթիւ անուանա- կիցներէն որոշելու համար: — Իր կեան- քէն երկու բան միայն ծանօթ է. իր ժա- մանակն և ազգութիւնը:

Վասիլի երկասիրութիւնը. — Հայագգի աշխարհագիրը շարադրած է ցուցակ մը յոյն տէրութեան բոլոր պատրիարքական և եպիսկոպոսական թեմերուն: Այդ գոր- ծը — Երանթութիւնը Վասիլի կոչուած — առ- դէն ի լոյս շնծայուած է Հենրիկոս Գեղ- ցերէն իբրև ամբողջացում է դարու մէջ ապրող Գեորգ Կիպրացոյ աշխարհագրա- կան «այն ցուցակին՝ որ հռոմէական պե- տութեան քաղաքական բաժանումները կը պատկերէ:

Վասիլի երկասիրութիւնը՝ ծաւալով փո- քրիկ՝ ամենամեծ արժէք ունի պատմա- կան և աշխարհագրական տեսակէտով. հեղինակը այս անգամ յունացած Հայ մը չէ՝. Հայաստանի եկեղեցական անկախու- թիւնը կը յայտարարէ — ինչպէս կը դիտէ Գեղցէր — Կենարոյ թեմին տակ Մեծ Հա- յոց ո՛չ մէկ քաղաք նշանակելով:

Իր երկը գրական յատկութիւններէ զուրկ է, ծանօթաբանեալ ցուցակ մ'ըւ- լալով միայն թէ՛ նիւթովն և թէ՛ ձևովը, Նմոյշ մը՝ գործին վրայ զաղափար մը տալու համար.

ԳԼԽԱՌԹ ԹԵՄ Բ ԱՅՈՑ

(Եպիսկոպոս) Սերաստոյ

ա. (Եպիսկ.) Սերաստոյ
բ. Նիկիոսոյ
գ. Շատաղու

1. Տե՛ս Փրոմպտիք, որ «Բիւզանդական ժառանգ- րութեան» 476 էջին մէջ առիթ ունենալով Codex Baroccianusի վրայ խոսելու՝ կը յիշէ «Կորիկուայի մե- տրապոլիտն» Գորգիոս Արքանէսի նամակը առ պա- տրիարքն Գերմանոս (Թերթ 928-331): Արքանէս ա- նուան կարելի է նաև Արքանէս մեկնել. Բէպէս այս և Վարդան՝ պարթև նոյն անուան լեզուարձանակոն ձեռքն են՝ մին հայրապետներ՝ միւսը զօրավարներէ նախադե- բուած:

2. Basilios der Armenier. Գեղցի կը գրէ իր մա,

մին Գեորգ Կիպրացոյ չափաբազմութեան մէջ, տե՛ս Նե- րածութիւնը, Փրոմպտիք, էջ 418:

3. Georgii Cyprii «Descriptio orbis romani» edi- dit, praefatus est, commentario instruxit Hen- ricus Gelzer, Lipsiae, MDCCCXC. — Գեղցիի սոյն չափաբազմութիւնը մաս կը կազմէ «Bibliotheca scrip- torum et romanorum teubneriana»-ի:

4. Նախ և նշանադրուի թեմին մտայնագաղաքը, յետոյ թէ ինչ կարգ ունին վերնոյս ստորակարգեալ քաղաք- եպիսկոպոսները ներսն:

դ. Կոլոնիոյ
ե. Բերխսէսի

ԳԼԽԱՌՈՐ ԹԵՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

(Եպիսկ.) Մեյիտիմի

ա. Հարգի
բ. Կոլոնիոսի
գ. Արարիսի
դ. Արարիսի
ե. Կոմանայի

ԳԼԽԱՌՈՐ ԹԵՄ ԿԱՊՊԱՆՈՎԿԻՈՑ

ա. Արքեպիսկոպոսի
բ. Նիսի
գ. Թեոդոսուպոլսոյ Հայոց
դ. Կաթողիկոսի
ե. Կիսկիզոսի

Գիւլիսիի հրատարակութեան կ'ընկերեն հետաքննող ուսումնասիրութիւն մը և նոյն պիտի ծանօթութիւններ՝ որ զայն անհրաժեշտ կ'ընեն Հայաստանի աշխարհագրութեամբ եւ եկեղեցական պատմութեամբ զբաղողներուն: Յատուկ անուններու ցուցակ մը կը դիւրացնէ աշխատութիւնը: Կը զարգարեն զայն չորս քարտէսներ, որոնցմէ վերջինը կը ներկայացնէ Չորրորդ Հայաստանը՝ Մօրիկ և Խորոմ թագաւորներուն միջև կնքուած դաշնագրութենէն յետոյ:

ԳԱՐԲԱՍ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

« Գարբասներու Հայկական ընտանիք » որ Տրապիզոնի մէջ անկախ դիրք մը ձեռք բերած էր իբրեւ իշխանք խաղաղաց և որ սերած էր Տարօնի հին իշխաններէն » (Գեղեցիկ)՝ անուամբը երբէք գուշակել պիտի չտար իր հայկական ծագումը:

Վերջին դարերու մէջ այլ ևս Մամիկոնեանք չէին որ կ'իշխէին Տարօնի. առնձնք զաղթած էին Կոստանդնուպոլիս՝ իրենց հայրենի գաւառը Բագրատունեաց թողլով:

Կարելի է ենթադրել թէ այս Բագրատունեաց մէկ ճիւղն էր որ Տրապիզոն հաստատուեցաւ, գերիշխող դիրք մը ձեռք բերաւ և ուրիշի երկրին մէջ՝ Ռուբինեանց նման՝ անկախ իշխանութիւն մը հիմնելու հետամուտ եղաւ: Այսպէս մեկնելու համար հարկ է ենթադրել թէ Գարբաս « Բագրատ » անուն տառական յեղաշրջումն է որ յաճախ կը պատահէ ժողովրդեան լեզուին մէջ:

Գարբասը անունը՝ որ աւելի մերձաւոր կը հնչէ Գարբասի, բուրդովին մերժելի է այս պատճառաւ որ Գարբասը երբեք չիշխեցին Տարօնի, իսկ Գարբասներու Տարօնէն եկած ըլլալ ակնհայտ է անկից՝ որ Գրիգոր Գարբաս « Տարօնցի » տիտղոսով կը յիշատակուի պատմիչներէն:

Իններորդ դարու մէջ կը գտնենք Սիւնցի իշխան մը՝ Վասակ Գարբաս անունամբ, որուն կը հարսնացնէ Աշոտ Ա իր աղջիկներէն մին: Այսպէս կար Բագրատունեաց ճիւղ մը՝ որ կարող էր Գարբաս ժականներ կրած ըլլալ իրենց նախահօր անունամբ: Բիւզանդացիք այս անունը Գարբաս՝ պիտի գրէին, ինչպէս Գուրգենը կը գրեն Գուրգոսոս:

Ամենն հաւանականը այս կը թուի մեզ՝ կարելի մեկնութեանց մէջէն: Վասիլ Բ. ժամանակ (976-1024) կը յիշուի Կոստանդին Գարբաս, Միքայէլ Պափագոնացիին ժամանակ՝ (1034-1041) Միքայէլ Գարբաս՝ որ կայսեր դէմ դա-

1. Անշուշտ Կոնիստան, որ ազատուեցաւ Ռուբինեան: 2. Այն անշուշտ Արարատ, որ չէր կրնար Մեյիտիմի իշխանութեան տակ եղած ըլլալ այլ Թերեւ համարու ջաղաց մը կապաղովիի: որուն Թագաւորներն շատեալ Բերթաթէն կը կոչուէին: 3. Աստի աշխարհագրի մասին՝ հետեւելու կը զօր Գրումպախի. (էջ 418). « Եկեղեցական խմբագրող մը (Գեորգ Կիւրաբեայ գործը) յետոյ լրացուց՝ զԽաղաղաց և Կոստանդնուպոլսոյ Թմարն ընդգրկող եկեղեցական ժամօրագրեանց հետ, զոր իններորդ դարու առաջին քա-

տորդին շարադրեց Վասիլ Հայագիին Դարազգար շատ աղաւաղեալ ձևով հասած են մեզ այդ եկեղեցական - աշխարհական կրկնիկ գործերը »: 4. Ուրուսագի Բիւզանդական պատմութեան, 1208, 5. Տե՛ս Զաւահան, Բ, էջ 676. 6. Չենք գտնար թէ ինչու Գեղեցի Գարբաս կը գրէ, միեւնչեմ Աննա Կոնիստան իր Արքեպիսկոպոս պատմագրութեան մէջ (Գիրք Ը, հ. 9), էջ 417 ըստ աղ. Նիպոլ, հր.) Գարբաս կը գրէ:

ւաղորութիւն մ'ըրաւ, Աւերսիս Ա.ի ժաւանակ՝ այլ ոմն Միքայէլ Գաբրիէս որ աւուանացաւ կայսեր երրորդ աղջկան՝ Եւզոկիայի հետ՝:

Սակայն այս ընտանեաց ամենէն նշանաւոր անձնաւորութիւնն եղաւ Թէոդոր Գաբրիէս, ժամանակակից Աւերս Ա. Կոմնենի (1081-1118): Անա պատմագիր իշխանութիւն կ'աւանդէ թէ նա «ամենանշանաւոր եղած էր զինուորութեան մէջ, խելացութեամբ և քաջութեամբ քան զամենքը գերազանց, ոչ մէկ զործ եղած էր նոյն իսկ ամենափոքր՝ որուն ձեռնարկէր և չյաջողէր»¹: Սելջուքեան Թուրքերը տիրած էին Տրապիզոնի: Թէոդոր Գաբրիէս անոնց և հալածեց երկրէն: Վրաց Դաւիթ Թագաւորը, 1089ին զան քարժրացած, շրջակայ երկիրներուն տիրելով հասաւ մինչև Տրապիզոն, Թէոդոր ետ մղղեց նաև Վրաց գունդերը՝: Իր զէնքերու յաջողութեան վրայ վստահ, Բիւզանդիոնի կայսրէն անգամ անվախ, Տրապիզոնի անկախութիւնը յայտարարեց, ինքզինքը անտառնելով «Խաղտեաց իշխան»:² Աւերս կայսրը որ չէր ուզեր ոչ իր տէրութեան մէջ ուրիշ տէրութիւն մը և ոչ ալ ներքին պատերազմ ունենալ՝ «Խաղտեաց իշխան» տիտղոսը հաստատեց՝ ապստամբութիւնը օրինաւոր երեյոթի մը վերածելու համար: Յետոյ Թէոդորոսի Գրիգոր տղան Կ. Պօլիս բերել տուաւ իր Մաբիամ աղջկան հետ ամուսնացնելու համար: Բայց որովհետև Մաբիամը հինգ տաւրեկան ալ զեռ չկար և Գրիգոր գրեթէ հասակակից էր անոր՝ պէտք էր սա արքունեաց մէջ սպասել մինչեւ որ ամուսնութեան ժամանակը գայ:

Թէոդոր ըմբռնեց՝ թէ նենգաւոր ձեռով մը իր որդին պատանդ առնուած էր կայսերմէն, ամուսնութեան պատրուակը ընդունայն հանելու համար՝ ինքն ևս հնարք մը գտաւ. կայսրը Աւանաց ազգէն ընտրած էր կայսրուհին՝ Իրենէ անուամբ. Թէոդոր՝ իր առաջին կնոջ մեռնելէն յետոյ՝ ամուսնացաւ Աւան աղջկան մը հետ՝ կայսրուհւոյն այնքան մօտ ազգական՝ որ եկեղեցական օրէնքներու համեմատ այլ ևս անկարելի էր Գրիգորը կայսեր աղջկան հետ ամուսնացնել: Յետոյ Պօլիս գալով՝ զբոսանքի պատրուակով իր որդին փարոս տարաւ. հոն՝ անոր վարժապետները խաբելով՝ իր նաւուն մէջ առաւ որդին. բայց Պափլագոնիոյ մէջ կայսեր ուղարկած նաւը հասաւ իրեն. Թէոդորոս ստիպուեցաւ ի նկատի առնուլ կայսեր խոստումներն և սպառնալիքները. Գրիգոր Պօլիս բերուեցաւ, ամուսնացաւ վեցամեայ աղջկան հետ, շարունակելով ուսման դաս առնել ներքինէ մը, իսկ կայսերմէն՝ պատերազմի, Դադմատիոյ դաշտերուն մէջ: Արև. Հայազգին՝ Հիւսկէրուփուլոս Ֆրանսացւոյն հետ դաւ մը նիւթած էր կայսեր դէմ՝ բայց ձերբակալուած. Գրիգոր առանց ուրիշի փորձէն սարսափելու, հօրը զազանի թելադրութեամբ զօրավարներու հետ միացաւ իր փախուստը ապահովելու համար. մատնիչ մը գտնուեցաւ անոնց մէջ և Գրիգոր տարուեցաւ Փիլուպպոպոլիս՝ զղեակին մէջ բանտուելու՝ (1091):

Կայսրը Գրիգորի և իր աղջկան ապահարգանքն ընել տուաւ՝ և անոր տեղ Տրապիզոնի կառավարիչ անտառնեց Դաւաւտեոս անուամբ մին: Միայն տարիներ յետոյ, 1104ին անհանդարտ իշխանը ըստ

1. Տե՛ս ասոնց մասին Ducange, Familiae byzantinae հ. XXI, էջ 148.

2. Անեա Կոմնենա, Ա. հ. 9, էջ 417.

3. Տե՛ս Ֆալլմերայերի «Պատմութիւն Տրապիզոնի կայսրութեան» (Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt, verfasst von Jac. Ph. Fallmerayer, München, 1827) էջ 18-19. — Այս գերմանացի գիտնականը առանց ուղղելու որ Գաբրիէս ի վերին Քաղղեան էր, ինչպէս կ'ըսէ Անեա Կոմնենա (Ը. 9) այսինքն ի Խաղղեան, Թէոդորը քաղղեանի կը կարծէ և Գաբրիէս

անունը կը մեկնէ քաղղեական զինաբար բառով, որ կը նշանակէ ուժեղ, զորաւոր, յաղթական, (Տե՛ս էջ 19). — Պարտաւ անունը արցեօց վերաբերութիւն մ'ունի՝ այս բառին հետ: — Քաղղեական ծագումը բոլորովին սխալ է, որովհետև Թեոդորի որդին Գրիգորը «Տրապեզոնի» կը կոչուի շարունակ:

4. Ἀνδρῆς Ἀρμένιος.

5. Տե՛ս Անեա Կոմնենա Ա. էջ 417. — Լեւոյ, 15, էջ 255. — Ֆալլմերայեր, էջ 19.

բաւականի խրատուած նկատելով՝ Աւերս
կայսրը զինք Տրապիզոն ուղարկեց՝ իբր
« իշխան խաղոնաց »։ Ապստամբութեան
դրօշը բարձրացուց նա՝ նոյն իսկ ճանա-
պարհին վրայ¹։ Իր նախորդը և կայսեր
կառավարից պաշտօնեաները բանտեց Ան-
կիւրիոյ մօտ գտնուող ղղեակի մը մէջ.
դաշնադրեցաւ Կապպադովկիոյ Դնիւրման
թիւրքմէն սուլթանին հետ, և չհանդուր-
ժելով որ իր մայրաքաղաքին մօտ իր դէմ
պատերազմելու գան՝ գնաց դէպ ի Կոլո-
նիա ղղեակը։ Իր դէմ կու գար իր ազգա-
կանը՝ Յովհաննէս Տարօնեցի, որ յունա-
կան և ֆրանսական զունդերու զօրաբա-
ժին մ'ուղարկեց Գրիգորի դէմ. աւելի իր
կերելուն թափին հնազանդող քան տրա-
մաքանութեան, Գրիգոր դէպ ի Կոլոնիա
տանող ճամբան կայսերական զօրքերէ
փակուած տեսնելով՝ կռուի փողը հնչե-
ցուց և յարձակեցաւ. յաղթուեցաւ, գերի
բռնուեցաւ, բերուեցաւ Պոլիս՝ ուր մօրուքն
և մագերէն ածիլելով փողոցնեկու մէջ շըր-
ջեցուցին, յետոյ բանտեցին։ Ոչ տանջանք-
ները և ոչ մահուան երկիւղը կրցան Գրի-
գորը խոնարհեցնել. ներուստ խնդրելու տեղ՝
կայսրը և մեծամեծները կը նախատէր
բանտին մէջ. ապստամբը պիտի կուրա-
ցնէին եթէ Յովհաննէս Տարօնեցին՝ զինքը
ձեռքազաւորը՝ չմիջամտէր. զինուորականի
պարտքը կատարելէն վերջ՝ ազգականի
պարտքը կատարեց նա, խնդրելով կայ-
սերմէն որ շնորհուի իրեն Գրիգորի աշ-
քերուն լոյսը։

Ժամանակը հետզհետէ հանդարտեցու-
ցած ըլլալով՝ Գրիգորը, զղջացած ըլլալը
յայտնեց, հանուեցաւ բանտէ, Տրապիզոն

նի կառավարիչ անուանուեցաւ (1108)։
Միշտ անզուսպ և անխոհեմ, խորհեցաւ
այս անգամ փոքր Հայքի մաս մը աշ-
խարհակալելով իր տէրութիւնն ընդարձա-
կել. դաշնակցեցաւ Կամախու ամիրային
հետ. Մալաթիոյ Սիւլեւքեան ամիրային
դէմ պատերազմ մղեց. գերի բռնուեցաւ,
բայց 30,000 տրապիզոնեան ոսկի տա-
լով ազատեցաւ² (1119)։

Գրիգորի յաջորդեց իր որդին Կոստան-
դին Գարբաս³։ Աւերս կայսրը՝ տէրութիւ-
նը ապահովելու համար Գարբաս ընտա-
նիցէն՝ որուն մէջ ժառանգական կ'երեւի
յեղափոխական զգացումը՝ զինքը Փիւա-
դելիիոյ դուքս անուանեց, բայց Յովհան-
նէս (1118-1142) կայսեր ժամանակ կա-
րողացաւ Տրապիզոն անցնիլ, Կոստանդին
դաշնակցեցաւ Կապպադովկիոյ թիւրքմէն
Սուլթանին հետ և իր նահանգին անկա-
խութիւնը յայտարարեց։

Մանուէլ կայսեր ժամանակ (1143-
1179) Խաղտիքը նուաճուած կը գտնանք
և Գարբաս ընտանիքը ամէն կողմ ցրուած,
չենք գիտեր թէ ի՞նչ դէպքի հետեանքով։
1165ին Տրապիզոնի վրայ կ'իշխէ Նիկի-
փոր Պալէոլոգ։

Բայց Գարբաս ընտանիքը շարունակեց
նշանաւոր անձնաւորութիւններ տալ. Մա-
նուէլ կայսեր հրամանով՝ Միքայէլ Գա-
րբաս պոնտական զօրքերով իկոնիոյ Սուլ-
թանին դէմ գնաց. նոյնը պատերազմեցաւ
նաև Հունգարներուն դէմ. ուրիշ Գարբաս
մը իկոնիոնի Սուլթան Մասուտի բանակ-
ներուն կը հրամայէր⁴։ Կոստանդնուպոլ-
սոյ առումէն վերջ՝ ուրիշ յոյն իշխան-
ներու հետ Յովհաննէս Գարբաս Ծրանաս

1. Գրիգոր, որուն անունն էստ « Տարօնեցի » տիա-
ղօսը կը զօրծնորհի զին և նոր պատմիչներէն, թոյն
ը Միքայէլ Տարօնեցոյ, որ ամուսնացած էր Մանուէլ
Կոմնենոս կայսեր Մարիամ աղջկան հետ. (S^g v, Ducad-
ge, Familiae byzantineae, XVI, էջ 144, Լուպոյ, 15
հա. էջ 388)։ — Որոշակի յիշատակածն է՝ թէ այս
Գրիգոր Տարօնեցին նոյն է Թէոդորի Գրիգոր որդւոյն
հետ, բայց անոր Տրապիզոն ուղարկելին իբր կառա-
վարի, Թէոդորի որդւոյն կայսեր աղջկան հետ խնամու-
թիւն կնքելը՝ ինչպէս Միքայէլ Տարօնեցին Մանուէլի
աղջկան հետ, և բոլոր պարագայք իրատունք կու տան

Ֆալմէրայէրի (էջ 19) և Գեւեքի որ այդ նոյնացումը
ընդունած են։

2. Ֆալմէրայէր, էջ 20։

3. Նիկիտաս, էջ 22. Կիւնեամոս. — Ֆալմէրայէր,
էջ 20. — Այս վերջինը՝ Կոստանդին Գրիգորի որդին
կը համարէ, մինչդեռ Ducange, Familiae byzanti-
nae, էջ 148, Կոստանդինը Գրիգորի եղբայր կը հա-
մարի։ — Ֆալմէրայէր կ'անդգնանայ Կոստանդինի՝ Փի-
ւադելիիոյ դուքս անուանուելու։

4. Ֆալմէրայէր կ'ենթադրէ՝ Տրապիզոնի մէջ հաճ-
դեպով յեղափոխութեան մ'ենտանցողով։

5. Ֆալմէր, էջ 21։

անցաւ և շատ սիրով ընդունուեցաւ Կարողոս Է. թագաւորէն՝ որ թոշակ ալ կապեց իրեն՝ Այսպէս Բագրատունեաց մէկ ճիւղը կ'երթար Յրանապոլ մէջ վերջացնելու իր խրոխտ գոյութիւնը. թէ ինչ եղան նոյն տոհմի միւս ընտանիքները՝ անյայտ է:

Գարթաս գերդաստանը բիւզանդական մատենագրութեան ընծայեց նաև հեղինակներ. ասոնցմէ հնագոյնն է

1. ԳՐԻԳՈՐ ԳԱՐԲԱՍ. — Կենսագրութիւնը ըրինք արգէն. սուրէն զատ գիտէր գրիչն ևս գործածել իբրև զէնք: Իրեն կ'ընծայուի գրական յատկութիւն մը՝ յարմար իր մըրկոտ նկարագրին. — երգիծաբանական աւիւն:

1107ին՝ երբ ապստամբութիւն յայտաբարեց՝ կայսրը սպառնալիքներ և խոստումներ զրեց իրեն, հնազանդութեան յորդորելով: Գրիգոր իբրև պատասխան ուղարկեց քաղաքական պարասագիրք մը ուր տէրութեան բոլոր նշանաւոր անձնաւորութիւններն և պաշտօնեայնները կը հեգնէր մի առ մի:²

Պատմաբանները անշուշտ պիտի փափագէին նոյն դարու անձնաւորութիւնները ճանչնալ այս զրքի մէջէն՝ զրուած կուսակցական ոգով՝ բայց հետաքրքրական մատրամասնութիւններով. — ամէն ջանք ի գործ դրուած կը թուի՝ պարսաւագիրքը շուտով անհետ ընելու համար:

2. Միքայել Գարթաս, ժամանակակից Միքայէլ Ը. (1261-1283) թողած է 1400 նամակ, զուրկ գեղեցկութենէ, պատմական ո՛ր և է արժէքէ ու լի կրկնութիւնն:

ըով՝ Հեղինակը սակայն մեծ հիացող մ'եղած է իր այդ գրութեանց, որոնց անկուրուստ միալուն հետամուտ եղած է³:

3. Յովնանէն Գարթաս թողած է մեզ հասնող՝ «Ի մոտոս ամենատարբ Տիրուայոյն մերոյ ի սրբոսրիս սրբոցն» Ի լոյս ընծայուած է արդէն 1831ին⁴:

Այս հեղինակները մատենագրութեան մէջ անցած են փոքր գրութիւններով. — բայց եթէ հնութիւնը պէտք է աւերակներով դատել՝ գիւղ անուան անգամ արժանի պիտի չըլլան ամենէն հսկայ քաղաքները:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱՅԵԱՆ

Շարայարելի

ՊՐՈՖ. ԼԵՄԱՆԻ

Նիւթեր՝ Հայաստանի հնագոյն պատմութեան.

Միկենեան քաղաքակրթութեան մէջ Յունականն և Նախայունականն խառն են: Նախայունական կամ ոչ—հնդկագերմանական տարրը, — ևս զայն սիրով «կարիական» կը կոչեն, ըստ պատմականօրէն կարեւոր և շօշափելի ժողովրդեան մը յիշեալ «փոքր — ասիական» խմբին—ունի էական մաս մը զարգացման մէջ այն արուեստի, որ կը փայլի եգէական — միկենեան քաղաքակրթութեան մէջ:

Իրաւամբ շեշտած է Ֆուրտվէնկլըր, թէ Յունիացւոց քաղաքակրթութիւնն և էութիւնն (Kultur u. Wesen) մերձաւոր խնամութիւն մը կը ցուցնէ Միկենեացւոցին հետ: Այս կը հիմնուի ըստ իս մեծ մասամբ այն պարագայի վրայ, թէ յունական և «կարիական» արեան խառնուում Յունիացւոց քով ամէն ժամանակ կենդանի և գործօն մնաց: Իրենց այդ խառնուրդը միասին փոքր Ասիա բերին,

1. Ducange, Fam. byz. էջ 148.

2. Աննա Կոմնենա, 1. 12. — Լըպոյ, 15, 389.

3. Քրոմպախէր, Treu, և այլն: — Ս. Մարկոսի ձեռագրաց թիւ 446ը՝ Միքայէլ Գարթասի նամակներէն կը պարունակէ 461 հատ: Քրոմպախէր կը պատմէ իր յաւախարարութիւնը՝ այդ նամակներու մէջ դատմական տեղեկութիւններ փնտռած ժամանակ: — Սայն բիւզանդագէտին անծանօթ է Գեորգ Գարթաս:

4. Boissonnade, An. gr. 3. 71 — 111. Տե՛ս Քրոմպախէր: